

ULOGA FRA MARTINA NEDIĆA KOD UVOĐENJA POREZNE TREĆINE 1848. I U POSAVSKOJ (ORAŠKOJ) BUNI 1857./58.

Tado ORŠOLIĆ, Zadar

Fra Martin Nedić je imao vrlo istaknutu ulogu u Bosni u turbulentnim vremenima sredinom 19. stoljeća kada se Osmanska Bosna nalazila u posebno teškom gospodarsko-političkom razdoblju. U to su se vrijeme potaknule reforme u Osmanskom Carstvu koje su se trebale provesti i u Bosni a koje su naišle na otpor muslimanskih posjednika koji nisu bili skloni reformama. Najveće breme i teret teškog agrarnog stanja snosilo je seljaštvo. Usljed takvog stanja potaknutog nesnošljivom poreznom politikom prema seljaštvu osobito su kršćani (katolici i pravoslavni), ali dijelom i muslimansko seljaštvo, počeli pružati otpor. Nakon tzv. Travničkog sabora 1848. godine kada je uvedena trećina u svim krajevima Bosne stanje se još više pogoršalo. Osobito od 1856. do 1858. godine u Bosni nastaju razni nemiri i pobune seljaštva koje se protivili davanju nesnošljivih poreza i raznih nameta. Tako se i seljaci u Posavini 1858. godine dižu na otvorenu bunu poznatu kao Posavska ili Oraška buna. U ovome radu je obrađena tematika vezana uz agrarno-poreznu politiku i otpore seljaštva tijekom toga vremena. Pritom se poseban naglasak stavlja upravo na ulogu fra Martina Nedića, koji je bio neposredan sudionik tih događaja i koji je nastojao ublažiti teško stanje u kojem se našao obespravljani katolički puk, osobito svojim diplomatskim umijećem i glasom kojim ih je zastupao.

KLJUČNE RIJEČI: *fra Martin Nedić, porez, 1848., 1857./58., Bosanska Posavina.*

Uvod

U Bosni i Hercegovini je od trećeg desetljeća 19. stoljeća pa sve do kraja osmanske uprave vladalo vrlo nestabilno razdoblje u kojem je često dolazilo do raznih nereda i ustanaka. Sultan Abdul-Medžid, što zbog pritiska europskih sila što zbog stvarne potrebe određenih reformi u državi, objavio je 1839. godine tzv. carski dekret *Hattıšerif* ili *hatt-i hümayun* od Gülhane (Đilhane), prema kojemu je sve pučanstvo Osmanskog Carstva trebalo biti izjednačeno bez obzira na vjeru i prema kojemu je trebalo ukinuti osnovnu podjelu puka na *askere* (vojno stanovništvo) i *raju* (seljaštvo). Ipak te odredbe nazvane još i *Tanzimati nayriye* (dobre uredbe) nisu ni približno odavale smjer njihove stvarne primjene jer i dalje

je ostalo sve po starom. Naprotiv, muslimanski velikaši u Bosni tome su se kategorički usprotivili i nastao je otpor u provedbi predviđenih reformi. Temeljna ljudska prava i dalje nisu poštivana, a samovolja muslimanskih velikaša u svakom je pogledu bila očita. To se odnosilo prije svega na neravnopravnost pred sudom i zlorporabe oko kupljenja poreza te raznih oblika davanja i nameta siromašnoj raji. Opterećenost raje državnim porezom ali prije svega zemljoposjedničkim davanjima koje se osobito odnosilo na katoličko i pravoslavno pučanstvo bilo je krajnje nepravedno i nepodnošljivo. Teška ekonomska situacija u Osmanskom Carstvu dosegla je svoj vrhunac u 19. stoljeću. Zbog takve situacije i sama država će određivati neke poreze koji dotad nisu postojali a sve kakao bi nastojala održati središnju fiskalnu ali i opću ekonomsku politiku. Osmansko Carstvo kao i njena uprava u BiH tijekom 19. stoljeća zadržala se ponajviše zbog politike *statusa quo* vodećih europskih država s obzirom na Balkanski poluotok i rješenja tzv. *istočnog pitanja*, koje se prolongiralo sve do Berlinskog kongresa 1878. godine, kada BiH dolazi pod upravu Austro-Ugarske Monarhije. Reforme koje će se provesti u Osmanskom Carstvu tijekom 19. stoljeća bile su velikim dijelom učinjene upravo zbog pritiska europskih sila (Engleske, Francuske i Habsburške Monarhije). Unatoč tome, umjesto da se seljaka rasteretilo od raznih nameta i poreza kojima je bio opterećen, država, posjednici i veleposjednici (osobito oni manji) još su više seljaka pritisnuli porezima i davanjima. Zato je osobito u razdoblju od početka 19. stoljeća i proglašenja Hattišerifa 1839. godine pa sve do kraja osmanske uprave u BiH često dolazilo do promjena kod određivanja poreza i raznih davanja.

Kako bismo bolje razumjeli onodobno stanje oko plaćanja poreza i raznih nameta, u nastavku rada pokušat ćemo razvrstati poreze i davanja koje je raja morala plaćati u vrijeme prije te nakon uvođenja jedinstvenog poreza trećine. Porezni sustav u Osmanskom Carstvu, a osobito u BiH, nije u svim krajevima bio jednak i porezi su se različito plaćali u pojedinim krajevima. Mnogi autori koji su se bavili ovom problematikom uglavnom nisu pokušavali vremenski odrediti u koje vrijeme i do kada se koji porez plaćao i u kojem kraju se kakav porez plaćao.¹ Zbog toga je prilično teško egzaktno utvrditi i uočiti sve vrste poreza koji su postojali u Osmanskoj BiH.

Nameti i porezi do 1848. te uvođenje trećine i ukidanje beglučanja

U Bosni je sve do 1851. godine postojao timarsko-spahijski sustav prema kojemu je *spahija* nasljedno od države dobivao određenu zemlju (*spahiluk*), ali koju nije mogao prodavati. Spahiluci su pak bili skup manjih zemljišnih posjeda koji su nazivani čitluci ili čiftluci. Njih su obično obrađivali seljaci čitluci (kmetovi). Veličina jednog čitluka uglavnom je iznosila od 70 do 13 *dunuma*, odnosno 6 do 11 hektara, ali su mogli biti i upola manji.² Posjednici/veleposjednici zemlje (spahije, begovi ili age) u BiH obično nisu bili i njeni

¹ Najpribližniji prikaz o tome dao je Galib ŠLJIVO, »O Bosanskoj krajini u 1858. godini«, *Istorijski zbornik*, br. 8, 1897., str. 103–120. Važnija literatura i autori ovdje se neće spomenuti zato jer su oni dalje u bilješkama ovog rad korišteni i citirani. Temelji osmanskog poreznog sustava uspostavljeni u ranijim razdobljima uglavnom tijekom 16. i 17. stoljeća te neki noviji tijekom 19. stoljeća.

² Čiro TRUHELKA, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Sarajevo, 1915., str. 51. Čift ili čitluk je agrikulturna jedinica koja je u rukama jednog seljaka. Čift zapravo znači par volova, a čiftluk ili čitluk bio bi onaj zemljišni posjed koji bi seljak s jednim parom volova mogao obrađivati.

vlasnici, nego su od države dobivali zemlju na korištenje (kao vojni ili državni službenici) s koje su onda kupili određene poreze koji su na jednoj strani seljaci plaćali državi a na drugoj samome vlasniku, odnosno zakupniku državne zemlje. Svaki seljak kmet koji je obrađivao takvu zemlju morao je davati državi, odnosno spahiji, begu ili agi određen postotak svih zemljišnih prihoda s takve zemlje. Tako je on u srednjoj Bosni spahijama, begovima i agama davao trećinu od sveg uroda zemlje ali zato nije imao nikakvih drugih obveza prema njemu.

U Posavini je bila situacija nešto drukčija te su prije uvođenja trećine seljaci davali devetinu od sveg uroda sa zemlje.³ Do 1832. godine. Husein-kapetan Gradašćević je upravljao širim područjem Posavine. U Gradašćaku nahiju ulazila su i sva sela toliške župe. Nakon što je Gradašćevićeva zemlja prešla pod carsku blagajnu, davana je u zakup. Kasnije su seljaci posavskog područja davali devetinu raznim begovima i agama koji su držali u zakup zemlju. Taj se namet obično plaćao u naturi. Osim toga, seljaci (katolici i pravoslavni) u BiH bili su obvezni na beglučenje (javna tlaka)⁴ i druga davanja, i to: salarija (nadopuna desetine), smrtnica (kod smrti kućnog starješine davao se jedan vol ili jalova krava), mlinarina, pirovina, svadbenica ili mladarina (porez koji se plaćao kod udaje kćeri), dimarina (*resmi duhan* ili *tutunhak*), porez koji se uzimao u ime stanarine, poljačina (za čuvanje polja).⁵ Plaćala se i posebna carina i trošarina na svu robu kao što su životne namirnice te stoku kod uvoza u gradove. Ponegdje se još plaćala mostarina i taksa za prolaz kroz klanec.⁶ Međutim, seljak kmet u Posavini nije morao plaćati sve navedene poreze i davanja, nego je, kako navodi fra Martin, seljak od »ploda žitnog i siena davat je imao caru deseto a kapetanu devetu i drugo ništa ... morao je svaki kmet po koji komad zemlje kapetanu poorati, posijati i obraditi ... U novcu nisu ni caru ni agi davali ništa osim harača na glavu 3 groša još godine 1821.«⁷ Osim toga, navodi se dalje, kako »raja u kapetanijama imala je uvijek pravo, kupovati i prodavati zemlju što očevidno svjedoči, da su bili gospodari svojeg zemljišta«⁸. Za Posavljake se situacija nakon 1832. godine počela znatno mijenjati i pogoršavati. Od tada su se davanja i porezi povećali a zakupnici su često nepravedno i samovoljno ubirali desetinu i porez.

³ Stanko MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine – crkva i samostan na Raščici u Tolisi*, Tolisa, 2002., str. 334–335. S. Mijić navodi fra Martinovo sjećanje na Travnički sabor iz 1848. godine, gdje on prenosi jedan dio razgovora o kmetskim nametima koji se vodio između nekog bega i bosanskog vezira: »A šta« upita vezir, »U Posavini« daju kmeti begovima? U Posavini – odgovori isti velikaš – »daju kmeti bezima od prirode zemlje deveto ... Tako je bilo dosad, a sada kakogod ti, gospodaru odrediš.«

⁴ *Beglučenje, angarija, rabota, kuluk* ili *javna tlaka* bila je tjedna besplatna radna obveza kmeta prema svomemu veleposjedniku (begu). Svaka kmetska obitelj morala je jedan dan u tjednu dati svoja dva člana na besplatan rad zemljoposjedniku begu (od tuda naziv *beglučenje*).

⁵ S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 334; Ć. TRUHELKA, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, str. 57–60. *Salarija* (tur. *salar* – zapovjednik) porez je koji su plaćali kršćani zajedno s desetinom. To je bila dužnost podanika da svog gospodara (spahiju, bega ili agu) i njegovu pratnju i konje opskrbe hranom. *Duharina* ili *dimarina* (nema nikakve veze s duhanom) je bio porez koji se uzimao u ime stanarine i koji se plaćao kod udaje kćeri.

⁶ Vasilj POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839–1861)*, Beograd, 1949., str. 31.

⁷ »Kako su danci, tretine i odnošaji raje u Bosni postali«, *Obzor*, br. 215, 19 rujna 1878.

⁸ *Isto*.

Na drugoj strani postojali su državni porezi koji su se opet posebno plaćali, a to su: deseti-na (tur. *ušur*), odnosno porez na prihod, zemljarina (plaćala se u novcu ovisno od kakvoće i veličine zemlje) i harač (kasnije nazvana vojnica). Desetina se uzimala od svih zemljanih proizvoda kao npr. deseti dio od ovršene pšenice, zelja (kupus, kelj i sl.), mahunarki (grah, leća), konoplje i lana, grožđa, sijena i voća. Ali također se plaćala i desetina za košnice (med) i stoku sitnog zuba (ovce i koze), i to češće u novcu nego u naturi. U nekim krajevima je desetina uzimana i znatno više od predviđenog a ponekada je iznosila i do polovice od sveg uroda, što je ovisilo od plodnosti zemlje.⁹ I muslimansko seosko pučanstvo moralo je plaćati većinu spomenutih državnih poreznih nameta a bilo je oslobođeno plaćanja samo nekih. Desetinu su obično kupili zakupnici ili sami begovi i age. Nakon što su skupili određenu vrstu državnog poreza, iznos su trebali prosljeđivali u državnu blagajnu.¹⁰ Carski službenici često nisu kupili desetinu, nego su davali u zakup kupljenje desetine onome tko ponudi više. Seljaci, raja su pritom trebali imati pravo prvootkupa, odnosno kod ponude su imali prednost u odnosu na druge zakupnike. Ali u većini slučajeva nisu mogli dobiti pravo zakupa desetine jer su drugi zakupnici gotovo uvijek nudili više. Evo kako je dražbu o zakupu desetine u jednom novinskom članku opisao fra Martin: »Kad si carstvo prisvojilo desetine, za imat veću korist, poče ih prodavati onomu, koj plati. Govorilo se, da *kajmakam* (upravitelj sandžaka, okružni poglavar, op. a.), *kadia* (sudac, op. a.) ili drugi činovnik nemože kupit desetine, i da su seljani mimo dugog zastupnika prečji. Medjuto kad se digne na bubanj prodaja desetine jednog sela, recimo broji 100 kuća, *muselim* (nadstojnik, visoki službenik, op. a.), *kadija* i drugi činovnici Turci znajući način, kojim mogu dobit izpod ruke, ortače s Turcima drugima, pa i sa cincari¹¹ srbskimi, a čifuti i s cigani varoškim i nadmiću se tko će dati više za desetinu sela. Bubnjar glasi: prodaje se desetina sela N. za 100 dukata, čujete li seljani, hoćete li toliko platiti? Seljani vele: hoćemo. Izmedju sakupljene svjetine viče ciganin, evo od mene 110 dukata. Seljani, da nepuste medju se nasilnika viču: evo i od nas 110 dukata. Opet bubnjar: hoće li dati tko više: Iztiče se Turčin aga i veli: evo od mene 120 dukata. Pa i seljani vele, evo i od nas toliko. Na treće pitanje: ima li tko, koji će dat više? Odgovara beg: evo od mene 150 dukata. Pita bubnjar seljane: hoćete li vi daklje dati 150 dukata? Odgovaraju, nemoremo na to pristat.

Kad čovjek upita dotične seljane, kažite mi pravo, tko može iznieti desetina vašeg sela? kažu: more do 80 dukata. Pa kad jih dalje zapita: pa jer vi obećavaste dati 120 dukata? Odgovaraju: kako nećemo obećat, jer pustimo zakupnika medju nas, neće deseto nego polovinu uzeti, a da ga tužimo kod kadije ili kajmakama koristi nemajmo, jer je svaki

⁹ V. POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi*, str. 28–29, Ć. TRUHELKA, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, str. 57.

¹⁰ Vojislav BOGIČEVIĆ, »Kako je u Bosni ukinuta rabota i uvedena trećina 1848. godine«, *Istorisko-pravni zbornik*, sv. 3–4, Sarajevo 1950., str. 181 (bilješka 3). Osmanske vlasti su zbog ekonomske nestabilnosti i krize od sredine 19. st. posuđivali kredite iz europskih banaka (Engleska i Francuska). Tim bankama je u nekim slučajevima bila dopuštena mogućnost naplaćivanja toga duga putem zakupa desetine. Imali su neke svoje zakupce i u BiH, gdje su kako navodi autor »nečovječno naplaćivali zakupljene desetine«.

¹¹ Usp. http://www.scd-lunjina.org/poreklo_cincara/index.html (11. XII. 2010.) Cincari (Armani) su bugarsko-vlašskog podrijetla. Usp. 18. st. Su u najvećoj mjeri po zanimanju bili trgovci na relaciji Istok – Zapad, od Aleksandrijske luke u Egiptu pa sve do Beča. Glavni centar bio im je Moskopolje u jugozapadnom Epiru kao i Gramosta, nešto istočnije. Moskopolje je postao jedan od najvažnijih i najperspektivnijih gradova na cijelom Balkanu, dok nije bio spaljen od Ali Paše Janinskog tri puta (1769., 1788. i 1821. godine). Od tada su se Cincari rasuli po cijelom Balkanu i srednjoj Evropi sve do Poljske.

zakupnik s kajmakom ili kadijom ortak u dobitku zakupa. S toga smo se i napinjali dati više, nego li nam desetina vriedi, da nam zulumčar zakupnik nedođe u selo.«¹²

Iz ovog opisa je vrlo jasno na koji način su se desetine davale u zakup i kakva je nepravda već u samom začetku činjena. Dakle, sam zakup je precijenjen u odnosu na stvarnu vrijednost koju sela mogu dati, a osim toga od seljaka je redovno uzimano više od predviđenog zakupa. To je bila dvostruka nepravda koja se nanosila seljacima već i prije samog kupljenja desetine.

Iako su osmanske vlasti od 1839. godine ukinule timarsko-spahijski sustav u Carstvu ipak je on u Bosni zbog otpora bosanskih spahija potrajao sve do dolaska Omer-paše Latasa 1851. godine. Do toga vremena spahije su ubirale prihod sa svojih timara, odnosno posjeda, a kasnije su ti posjedi uglavnom usitnjavani i davani su u zakup za kupljenje desetine a dio je ostao u nominalnom vlasništvu begova i aga koji su ubirali trećine.¹³ Porez koji je plaćalo svako domaćinstvo katoličko i pravoslavno kupljen je dva puta godišnje do 1848. godine a iznosio je 110, a od tada 130 groša.¹⁴ Muslimansko stanovništvo je također bilo zahvaćeno porezom ali je nakon uvođenja trećine 1848. godine bilo oprošteno od plaćanja glavnine poreza trećine kao npr. vojnice, žirovnice te pirovine (porez kod udaje i ženidbe).¹⁵

I tako umjesto da se s proglasom *Hattišerifa* 1839. godine opća situacija za raj u poboljša u pogledu ljudskih prava, koja im je trebala biti zajamčena tim sultanovim proglasom, ona se znatno pogoršala. U Posavini se tako krajem 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća još više intenzivira beglučenje, koje inače u prijašnjem vremenu (uvodi se tek u 18. st.) u ovim krajevima nije postojalo. Kako bi se ublažio pritisak prema seljacima, a prema nalogu Visoke Porte, osmanske vlasti u BiH na čelu s tadašnjim bosanskim vezirima Tahir-pašom predlažu ukidanje beglučenja ili kuluka (javne tlake). Prvotna namjera centralnih državnih vlasti i bosanskog vezira Tahir-paše u svojoj osnovi bila je relativno dobro zamišljena ali problem je bio u tome što takva provedba nije zaživjela i stvarno u praksi. Namjera je bila ukinuti dotad nepravedno beglučenje, tj. javnu tlaku kojima su zemljišni posjednici begovi prekomjerno iskorištavali raj u kao radnu snagu koja je besplatno radila

¹² »Još nešto o desetini i desetivarini, o tretini i tretivarini u Bosni«, *Obzor*, br. 235, 12. listopada 1878.

¹³ Ahmed S. ALIČIĆ, *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983., str. 20–21.

¹⁴ *Narodne Novine Ilirske*, br. 226, 28. prosinca 1849., str. 717. Fra Martin navodi sljedeće: »U Bosni se dva preko godine kupe od raje poreza, gjurjevski i miholjski (na Sv. Jurja 23. travnja i Sv. Mihovila 29. rujna, op. a.), istina, da je ovi veziri navalili na Turke porez, al s time išta oblaškao i umalio porez raje, pače ga umnažao, i podigao, jer koja je kuća do sad davala jednog poreza grošah 110 (10. fr. sr.) ove je godine dala grošah 130. Porez se od svieta kupi iz njeg se platja uzderžavanje vezira, njegove tevabie, musulimah i drugih častnikah.«

¹⁵ Arhiv Franjevačkog samostana u Tolisi (dalje: AFST), *Rukopisna ostavština fra Martina Nedića*, Opisanje teretah koje krstjani u Bosni od podratja Bosne, pa sve do ovoga vrimenta podnosili su i podnose; *Isto u: Rastko DRLJIĆ*, »Izvjestaj fra Martina Nedića o stanju raje u Bosni 1858. godine«, *Napredak Hrvatski narodni kalendar*, 1935., str. 230. U jednom pismu koje je fra Martin preko Andrije Torkvat Brlića prosljedio stranim konzulima u BiH žali se na teške prilike nastale raznim zulumima koje se provode nad rajom i kaže sljedeće: »da Turci čineći nesnosne zulume nad krstjanim, traže ne bili li se tim načinom krstjanim isturčili, ter tako nek se element islamizma uzmoža i osnaži od kud svakom prigodom Mudiri i Medžlizi (op. a., mudir je kotarski poglavar; medžlis je Veliko, vijeće odnosno okružno ili kotarsko vijeće koje se sastojalo od dvanaest članova), krstjani koji se tuže, da ne mogu dacie plaćat, odgovaraju: A ti se Krstu! poturči pa nećeš davat, Vojnice, Žirovnice, Pirovine i Tretine. Ovi bo dacia mi turci ne plaćamo bud dakle Turčin, pa nećeš niti plaćat, a dok si Vlah enoti i kralji i njihovi konzolosi, pa neka te pomognu, ako mogu!«

na njihovim posjedima. U zamjenu za ukidanje beglučenja ili javne tlake nametnula bi se veća davanja, odnosno odredilo plaćanje trećine od sveg proizvoda sa zemlje. Međutim, taj prijedlog oko uvođenja trećine nije bio predložen i od strane Visoke Porte, ona je samo tražila da se ukine beglučenje.¹⁶ Tadašnji bosanski vezir Tahir-paša očito je htio uvođenjem trećine izjednačiti davanja u svim dijelovima BiH ali je to bilo pod utjecajem muslimanskih posjednika, veleposjednika i zakupnika koji su na taj način ishodili znatno veća davanja negoli je to dotad bio slučaj u nekim krajevima Bosne, osobito u Bosanskoj Posavini.

Na Travničkom saboru početkom 1848. godine Tahir-paša je u dva dana sastanka rekao okupljenim spahijama i predstavnicima kršćana o prijevarama kod kupljenja poreza i nepravедnim nametima (smrtnica, pirovina ili svadbarina i beglučenje), koji su postojali u nekim dijelovima Bosne. Jedan od spahija je veziru rekao kakao to nije u svoj Bosni, nego samo u nekim dijelovima kao što je Posavina, Podrinja i Krajina, dok toga nema po srednjoj Bosni.¹⁷ Seljak kmet u srednjoj Bosni daje samo trećinu od sveg uroda zemlje i ništa više. Na pitanje što tamo kmet dobiva dotični spahija je rekao kako kmet od bega ili age dobiva »okrčenu zemlju troškom begovim, na selište sve zgrade sagragjene troškom begovim i ogradu, pa još i sjeme za usjeve i volove«¹⁸. Na drugoj strani, seljak kmet u rečenim krajevima plaćao je devetinu od sveg uroda begovima i agama a oni zauzvrat nisu davali ništa seljaku kmetu za obradu zemlje. Tahir-paša je potom poslao sve nazočne na skupu svojem u *čehaji* (zamjeniku vezira) da se dogovore oko nekih preinaka i usuglašavanja oko jedinstvenog davanja u svoj Bosni.¹⁹ Dakle, njegova osnovna zamisao bila je izjednačavanje davanja u svim krajevima Bosne ali i da se pritom daju isti uvjeti kod obrade zemlje onima seljacima kmetovima npr. u Posavini kao onim u srednjoj Bosni. Smatrao je da će se izjednačavanjem davanja i postavljanju jednakih uvjeta situacija u agraru lakše i kvalitetnije nadzirati. Dakle, kao naknada za ukidanje beglučenja i nekih dotadašnjih nameta trebalo je sada povećati davanja od zemljišnih prihoda na trećinu.

Tijekom zasjedanja kod čehaje na kojem se trebalo usuglasiti oko oblika davanja izglasana je odluka o tome da se ukida beglučenje, a da se umjesto toga uvodi trećina. Taj sporazum trebali su potpisati i kmetovi sa zemljišnim posjednicima. Muslimanski posjednici i veleposjednici ali i pravoslavni predstavnik sarajevski mitropolit Ignjatije, kojega su muslimani očito uspjeli nekako kupiti i privoliti, bili su za uvođenje trećine. Protiv uvođenja trećine bili su samo predstavnici katolika, koje su zastupala trojica bosanskih gvardijana iz triju samostana: fojničkoga fra Marijan Šunjić, kreševskoga fra Luka Dropuljić i sutješkoga fra Martin Nedić. Među njim je najagilniji bio fra Martin, koji je otvoreno pred svima bosanskim begovima i agama između ostalog rekao sljedeće »u Posavini i drugim mjestima nek se ne mijenja ništa, već nek ostane, kao što je prije bilo ... Što se tiče beglučenja nek to čestit car i njegov namjesnik ukine« jer da takav oblik javne tlake nikad nije postojao u Bosni, nego da su to posavski begovi vidjeli od prekoslavskih veleposjednika pa

¹⁶ V. BOGIĆEVIĆ, »Kako je u Bosni ukinuta rabota i uvedena trećina 1848. godine«, str. 198.

¹⁷ V. POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi*, str. 74.

¹⁸ S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 334–335; Julijan JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 2, Sarajevo, 1915., str. 259.

¹⁹ S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 335–336.

su oni tako počeli primjenjivati u Bosni«, kaže fra Martin.²⁰ On se kao Posavac (Tolišanin) koji je dobro poznao prilike iz svojeg rodnog kraja izričito protivio uvođenju trećine. Smatrao da u Posavini treba ostati kao što je bilo i prije, tj. »nek kmeti daju bezima od priroda zemlje deveto, a zemlje neka krče, ograde ogragjuju i zgrade potrebite, načinjaju svojim troškom, pa i sjeme i volove neka svoje meću«²¹. Naravno protiv takvog prijedloga bili svi ostali, osim osamljene delegacije triju fratara. Mnogi kmetovi nisu htjeli potpisati tu odredbu, ali je unatoč tome Tahir-paša donio odluku o uvođenju trećine.

Zašto se fra Martin protivio takvoj odluci? On je to učini iz dvaju jednostavna razloga Kao prvo, zato jer bi se s takvom odlukom znatno pogoršalo stanje i jer bi seljaci kmetovi imali znatno više davanja nego do sada, a kao drugo, time bi se ostavilo još više prostora za razne malverzacije i zlorporabe prilikom kupljenja trećine od strane aga i begova. Znao je da su posjednici i veleposjednici u Bosni oholi i nepošteni te da će iskoristiti priliku i uzimati više od dozvoljene trećine. Osim toga, znao je da begovi i age neće poštovati zaključeni dogovor po kojem su trebali seljaku kmetu koji je davao trećinu popravljati kuću, davati sjeme, volove za obradu zemlje i slično. Ipak nije nikako mogao utjecati na odluku o uvođenju trećine jer je bilo sasvim izvjesno da je ona išla u korist samim posjednicima i veleposjednicima. A osim toga, u to vrijeme je dotični vezir Tahir-paša kupio prihode u ime države s imanja koje je nekada pripadalo Husein-kapetanu Gradaševiću te je očito i on sam imao interesa u takvoj odluci da se uvede trećina u Posavini, čime je naravno onda znatno povećao svoj osobni prihod.²²

Unatoč vezirovoj odluci o uvođenju trećine, dio kmetova iz Bosanske Posavine odnosno toliškog kraja se protivio takvoj odluci i zalagao da ostane ono stanje kako je bilo prije uvođenja trećine. Kad je trebalo i na tom državnom zemljištu uvesti trećinu, kmetovi su se tome usprotivili pa su ih njihovi gospodari prijavili Tahir-paši. On ih je pozvao u Travnik kako bi se između posavskih begova i predstavnika kmetova postigao dogovor. Iz toliškog kraja su kao predstavnici selâ, tzv. knezovi sela, bili poslani sljedeći: iz Matica: Marijan Marković, iz Tolise: Mika Nedić i Donje Mahale: Marijan Moskaljev (Moskaljevića); iz Matica: Pavo Mikić a iz Donjeg Žabara ili Donjeg Polja: Stjepan Stojšić. Zahtjev rečenih predstavnika sela je odbijen, što se moglo i očekivati, a Tahir-paša ih je dao nemilosrdno kazniti bičevanjem po tabanima. Toliko su krvnički izmučeni da su dvojica od zadobivenih rana šest-sedam tjedana poslije preminula a druga dvojica ostala su sakata na obje noge.²³ Nije bilo načina da se kršćanska raja oduprije, skršen je svaki otpor uvođenju trećine. Situacija nakon uvođenja trećine nastavila se znatno pogoršavati. A ni beglučenje koje je trebalo biti ukinuto nije stvarno provedeno, nego se još ponegdje nastavilo s njegovom primjenom. O tome izvještava fra Martin sljedeće: »Što je još žalostnije. Mnogi bezi i sad nagone, pa jim raja begluči, tj. sva polja ore, sije, žanje, a zato jim beg ništa ne plaća, nego veli: poslušaj rajo, pa mi obradi to, a ja ću ti ostaviti sitnariju: luk, repu, rotku, grah itd., al

²⁰ »Travnički sabor god. 1848.«, *Serafinski perivoj*, br. 11, 1908., str. 173; S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 336.

²¹ »Travnički sabor god. 1848.«, *Serafinski perivoj*, br. 11, 1908., str. 173; S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 336.

²² V. BOGIĆEVIĆ, »Kako je u Bosni ukinuta rabota i uvedena trećina 1848. godine«, str. 198.

²³ S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 337–340; *Srpske novine*, br. 91, 12. rujna 1858.; V. POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi*, str. 78.

počme bego računati, to mora raja još mnogo platiti za svoje sitnarije, i tako je beglučenje badava obavila.«²⁴ U ovom slučaju je seljak kmet očito radio begu (beglućio) kako bi za uzvrat umanjio davanja koja je od njega ovaj preko trećine zahtijevao, ali očito mu to nije bilo uračunato tako da je naposljetku beg opet sve naplaćivao. Izgleda kako to nisu bili sporadični slučajevi jer se u dopisu iz 1854. godine, koji je poslan austrijskom konzulu Atanackoviću, navodi kako su »kmetovi tjerani na kuluk koji bio ukinut kad je uvedena trećina 1848. godine«²⁵. Ovdje se misli na *kuluk* u obliku prevoženja trećine i desetine do skladišta koje sakupljao zakupnik, beg ili aga. To je svakako vrlo ozbiljno narušavalo postojeći zakon o ukidanju beglučenja (*kuluka*) jer seljak kmet nije bio dužan prevoziti trećinu do skladišnog mjesta. To je izravni dokaz one samovolje koju su provodili begovi i age koji očito nisu poštovali državne uredbe.

Fra Martin također nije imao drugog načina nego pokušati djelovati diplomatski, i to s velikim obzirom da i sam ne bi bio uhićen i kažnjen. Nije mogao mirno promatrati situaciju, nego je svojim nastojanjima u obliku raznih dopisa stranim konzulima u Bosni te pisanju Andriji Torkvatu Brliću u Slavonski Brod, koji je poslije te članke slao u hrvatske novine upozoravao na nesnosno stanje raje pritisnuto raznim porezima i samovoljom koju su posjednici i veleposjednici pritom provodili. Sasvim je izvjesno i da su se stanovnici toliške župe konzultirali i s fra Martinom Nedićem vezano uz nepristajanje na uvođenje trećine i da su prema njegovu savjetu reagirali knezovi rečenih četiriju sela. Svakako je za njih bila bolja opcija zadržavanje prijašnjeg načina plaćanja nameta, a to je plaćanje devetine od svega. Međutim, begovima i agama bila je znatno prihvatljivija opcija uvođenja trećine. Osim toga, oni su i nakon toga još neko vrijeme zadržali neke namete i poreze koji su trebali biti dokinuti. Takvo stanje uvođenjem trećine nakon 1850. godine postalo je neizdrživo. Seljak je gotovo polovicu, a nekada i više od polovice sveg svoga godišnjeg prihoda morao dati što državi što begovim i agama.

I sama desetina koja se plaćala u novcu, često je bila nerealna otkupna cijena koja se plaćala dva do tri puta više od stvarne. To znači da je kod otplate desetine npr. seljak (govoreći u današnjim mjerama) morao prodavati dva do tri kilograma pšenice po cijeni jednog kilograma. Desetinu su često određivali pohlepni otkupljivači desetine zakupnici ili tzv. desetari, koji su bili vrlo omraženi među seljacima. Fra Martin je u jednom članku u *Narodnim Novinama Ilirskim* krajem prosinca 1849. godine opisao kupljenje desetine na sljedeći način: »Evo kako spahie uzimaju desetinu od raje: zajde po selima ili spahia glavom, ili njegov subaša i dokle je u tom poslu, valja ga počastiti s debelim janjetom, dobrim bibcem, pitom maslenicom, rakiom medenom itd., te stavi za se deseto u raboš, il ako zna pisati, piše u tefter. Nu buduć da od oka mieri spahia, često osobito ako je siromašnin i gladnii, miesto desetine, uzima se za osminu pa i šestinu. Sad nikakav spahia neće da odloži desetinu, jer ne može pojest toliko žito, sieno itd., ostavi dakle pri raji, pa se naplatjuje u novcu i svakoj stvari spahia cienu odsieca, i kako on procieni tako raja valja, da sve izplati, ja! kud će dervu i kamenu (kud će drvu i kamenu).«²⁶

²⁴ »Još nešto o desetini ...«, *Obzor*, br. 235, 1878.

²⁵ Roko ŠPIONJAK, *Život i djelovanje Posavskih franjevacu u sjeveroistočnoj Bosni kroz dva stoljeća (1802.–2001.)*, Tolisa, 2003., str. 101.

²⁶ *Narodne Novine Ilirske*, br. 226, 28. prosinca 1849., str. 717.

Iz ovog primjera, koji nam opisuje fra Martin, ponajbolje se odražava njihova samovolja. Dakle, procjena desetine vršena je prema slobodnoj volji dotičnog spahije ili zakupnika.

U to vrijeme 1848./49., kada izbijaju revolucije po središnjoj Europi pa tako i u Habsburškoj Monarhiji, turske vojne snage u Bosni strogo su kontrolirale granicu te tako nije bilo lako prenositi određene vijesti iz Bosne, jer kako kaže fra Martin »nu sad buduć da je druga politika ne smije o živu glavu raja otići Savi na obalu i plakat, jer bi svi listom bili isiečeni da se samo usude kušat jaukat«²⁷. Unatoč tome, ipak je našao načina i najčešće preko franjevačke izravne veze slavonsko-brodskog odvjetnika Torkvata Brlića slao razne članke o ugroženosti bosanske raje, najčešće u *Narodne Novine Ilirske*.

Nezadovoljstvo nakon uvođenja trećine i Posavska ili Oraška buna 1858.

Reforme koje su provođene u Osmanskom Carstvu nisu naišle na odobravanje i u BiH. Muslimanski posjednici i veleposjednici su se tome jako opirali. Kako bi ih privolio na poštivanje reformskih odredaba, sultan je morao 1850. godine, u BiH poslati Omer-pašu Latasa. On je silom uveo stanoviti red i prisilio bosanske muslimanske velikaše na poslušnost i ponovno pokušao provesti predviđene reforme. Od 1851. godine u potpunosti je ukinut timarsko-spahijski sustav, zemlja je podijeljena begovima i agama a desetina je odtad davana u zakup.²⁸ Kako je to obično u Bosni bivalo, tako ni taj put reforme i veći dio zakona koji su stupili na snagu nisu zaživjeli i u praksi. Razmatrajući povijest osmanske uprave, u BiH može se zaključiti kako je nakon uvođenja trećine 1848. godine pa sve do izdanja *Ramazanskog zakona* (Zemljišni zakon) i *Saferske naredbe* (Zakon o čitlucima u Bosni) iz 1858. godine vjerojatno bilo jedno od najtežih razdoblja za težaka kmeta, a osobito u Posavini. Upravo u tom razdoblju fra Martin je bio najglasniji u upozoravanju europske javnosti. On je preko tadašnjih konzula u BiH (Engleske, Francuske, Habsburške Monarhije i Rusije) sustavno raznim dopisima upozoravao na vrlo teško stanje raje. Ponekada su ti dopisi odisali očajnim vapajima upomoć.

I biskup Josip Juraj Strossmayer, s kojim je fra Martin imao izvanredne veze i posebno se dopisivao, zalagao se za katolike u Bosni, a osobito u Posavini. Jednom prilikom je rekao kako je određeno da kmet od svega svog prihoda daje begovima i agama trećinu, a caru desetinu. Međutim, zakupnici (zulumčari) trećine i desetine, stalno su se koristili samovoljom pa tako kaže on »biva da jedan kmet polovinu od proizvoda dadne, što caru, a što gospodaru, a neki zulumčari i preko polovine od kmeta uzmu što im je godina donijela«²⁹. Sve nedaće i nezadovoljstva seljaka koje će se manifestirati nakon uvođenja trećine bit će usmjereno prema nesnosnoj i nezaustavljivoj pohlepi muslimanskih posjednika i veleposjednika koja će na svakojake načine provoditi zulume. S uvođenjem trećine nameti su postali znatno veći, što je ojađenog seljaka još više siromašilo. Situacija u Posavini se nastavila pogoršavati a nezadovoljstvo puka sve je više odražavalo ozbiljnost situacije. Unatoč svim apelima, javnim pismima i upozorenjima stranih konzula ipak se situacija

²⁷ *Narodne Novine Ilirske*, br. 226, 28. prosinca 1849., str. 718.

²⁸ *Srpske novine*, Bosna, br. 91, 12. rujna 1858.

²⁹ Luka ĐAKOVIĆ, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.–1918.*, (poglavlje Uvodne napomene) Tuzla, 1980., str. 14.

nije znatno promijenila, samovolja begova, aga i zakupnika se i dalje nastavila. Nezadovoljstvo seljaka se s vremenom manifestiralo na otvoreni način, u prvom redu nemirima i odbijanju plaćanja trećine. I premda su franjevci u Posavini među katoličkim pukom imali velik utjecaj, čini se ipak kako se narod nakon 1848. godine neovisno o njima počeo pripremati za ustanak. Franjevci su primirivali situaciju među pukom i pokušavali diplomatskim pritiscima prema Visokoj Porti rješavati teško stanje. Međutim, znatnog pomaka na bolje nije bilo a Posavljaci su »još od 1848., uprav radi toga, što su ih Franjevci od ustanka odvrćali, počeli pokazivati antiklerikalni duh«³⁰. Taj »antiklerikalni duh«, kako ga naziva J. Jelenić, očito je proizašao iz toga što je seljak kmet i dalje plaćao sve nepravedne namete i poreze a franjevci su ih trebali uvjeravati da te iste namete i poreze i dalje plaćaju jer se situacija u dogledno vrijeme trebala poboljšati. Ali poboljšanje nije dolazilo pa je puk zbog toga očito pokazivao određeno nezadovoljstvo i prema franjevcima, s obzirom da su oni smatrani vođama katoličkog naroda u BiH od njih se očekivalo da se odlučnije angažiraju i konkretno djeluju. To angažiranje je trebalo ići u smjeru ne da seljake kmetove nagovaraju na plaćanje trećine, nego da se čvrsto stave na čelo pokreta protiv nepravednih zemljišnih posjednika i veleposjednika. U tom smislu treba uzeti u obzir i saznanje kako se pravoslavno svećenstvo često stavljalo na čelo takvih pokreta i predvodilo seljaštvo u otvorene oružane pobune dok su franjevci postojeće stanje nastojali rješavati diplomatskim putem. To je moglo biti i razlogom svojevrsnog »razočaranja« katoličkog seljaštva prema franjevcima kao njihovim duhovnim ali i političkim vođama. Osobito je neraspoloženje prema fratrima vladalo 1857./58. godine kada su ih oni prema nalogu biskupa Šunjića nagovarali na plaćanje trećine. Čak i tadašnji gvardijan samostana u Tolisi fra Stjepan Mikić (Švabića) doživio je velike neugodnosti od puka, koji ga je optuživao da ih je izdao i prodao. Sav puk sela toliške župe složio se u tome kako više neće plaćati trećinu »do mrtve pako glave, trećinu dat nit moremo, nit očemo«³¹. To je bi konačan stav i tu ništa nije moga ni fra Stjepan, kojega je inače puk jako cijenio i poštovao.

S obzirom da *Hatti-šerif* iz 1839. godine nije zaživio u praksi, osmanske vlasti su nastojale ponovno provesti reforme koje nisu prethodno provedene te tako sultan objavljuje *Hattihumajun* 1856. godine. Ta uredba je zapravo ponovljeni *Hatti-šerif* iz 1839. godine kojim se trebalo jamčiti osnovna ljudska prava katolicima i pravoslavcima, odnosno izjednačavanje svog stanovništva pred zakonom. Kako prijašnje, tako ni ova uredba nije donijele ništa posebno dobrog, niti je stanovništvo bilo rasterećeno porezima i davanjima niti je njihov pravo pred sudom bilo izjednačeno s muslimanima. Jedno se ukinulo, drugo se nametnulo. Takov primjer je državni porez harač (*džizija*), koji je kupljen do tada i koji je ukinut ali umjesto njega uveden je drugi harač, koji se sada zvao vojnica (otkup od vojne službe koju su plaćali svi nemuslimani). Dakle, nastavilo se i dalje s haračem ali sada u još gore obliku nego prije jer je sada vojnica bila veća (za četiri groša po glavi) negoli je to bio prijašnji harač.³²

³⁰ J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 2, str. 272.

³¹ S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 201–202.

³² Ahmed S. ALIĆIĆ, *Uređenje Bosanskog ejaleta*, str. 76; V. POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi*, str. 26–28.

Nakon 1848. godine i uvođenja trećine seljak u Posavini je bio opterećen sljedećim davanjima: trećina zemljišnim posjednicima/veleposjednicima, zatim desetina državi, vojnika (kupnja, oslobođenje od vojne službe), travarina i žirovina, te na kraju kazanija i duvanski porez (carinska taksa) čiji je iznos ovisio od domaćinstva, je li ono bilo dobrostojeće, srednje ili siromašno.

O neizdrživom stanju seljaka kmeta svjedoče sljedeći godišnji porez, kao primjer navest će se godina 1857. i porezi koje je seljak morao plaćati u novcu, osim carske desetine koja je trebala biti sakupljana u naturi ali je i ona češće sakupljana u novcu. Prvo, to je carski porez koji plaćala svaka kuća, zatim vojnika, odnosno otkup od vojne službe. Drugo, porez na čitluk, tj. zemlju, u tom slučaju trećina je uzimana od 33 različita proizvoda npr. krompira, kupusa i sl. zatim porez na izvoz stoke, duhana, porez na kazan za pečenje rakije i sl., porez na svinje (na svaki komad 1 groš i 7 para), i kao jedan od apsurdnijih poreza – trošarina na govedo ili svinjče koje se zakolje za zimnicu (na ime svakog plaćalo se 4 groša). Treće, porez zakupcu carske desetine, kojemu se davala desetina od pšenice, raži i kukuruza. Četvrto, porez mudiru tj. upravitelju kotara; u taj porez je uključen porez na krevet od muža i žene po 8 groša.³³

Apsurdnost poreza i raznih nameta prelazila je sve granice onovremene porezne politike. Takav primjer su osobito dva navedena poreza a to je porez na zaklano govedo ili svinjče koje se sprema za zimnicu i porez na krevet od muža i žene.

Od uvođenje trećine u Posavini, a osobito na području bivšeg imanja Gradašćevića, odnosno spomenutog kraja između rijeke Tolise i istočno od Save, javlja se agrarno nezadovoljstvo puka zbog nepodnošljive zloupotrebe od strane zakupaca prihoda i poreza. S vremenom će to nezadovoljstvo prijeći u otpor ne plaćanja trećine i konačno u otvoreni ustanak. Prethodno se više puta upozoravalo turske vlasti u Bosni na neizdržive namete koje seljak nije mogao podnositi. S obzirom da oni nisu pravodobno reagirali, pokušalo se preko austrijskih konzula u Bosni izvršiti dodatni pritisak na njih. Tako je u prosincu 1854. podnesen dopis austrijskom generalnom konzulu u Sarajevu koji su potpisali predstavnici sela toliške župe, odnosno sela Tolise i Donje Mahale, a to su bili: iz Donje Mahale: Ilija Bernatović, Joso Duljev, Mato Klaić, Pejo Dragin, Antun Markić, Ban Grgić, donjomahalski knez Ivo Deljković, zatim iz Tolise: Ivo Oršolić, Luka Nedić, Pejo Lovrića, Tunja Markića, Frano Kovančića (Kovačića), Pavo Kajkića, Marko Đurića i toliški knez Mika Nedić. Taj je dopis sastavio fra Stjepan Mikić a u njemu se govori o teškom stanju seljaka koje znatno pogoršalo nakon uvođenja trećine 1848. godine, odnosno nakon 1852. godine, kada su nametnuti novi porezi i nameti koje su zakupnici sada tražili da se plaća u novcu. Dalje se spominje zlouporaba i samovolja begova i aga, odnosno zakupnika.³⁴

U pismu upućenom austrijskom konzulu pisalo je kako su zakupnici desetine kako bi iznudili što više novca od seljaka uzimali, osim trećine od žitarica, još i polovicu od duhana, lana, graha, luka pa i sijena. Osim toga, od povrtlarskih kultura, koje prije nije bilo oporezivano, tražili su određene novčane iznose. Tražili su da se svi porezi plate u novcu, što je bila dodatna otežavajuća okolnost. A uz sve to kmetovi su bili tjerani na izvjesni oblik

³³ G. ŠLJIVO, *O Bosanskoj krajini u 1858. godini*, str. 38–41 (bilješka 5).

³⁴ Berislav GAVRANOVIC, *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. godine*, Sarajevo, 1956., str. 92–94; R. ŠPI-ONJAK, *Život i djelovanje Posavskih franjevacu*, str. 101.

kuluka i to na način da su morali određenu trećinu u žitu, kukuruzu i slično ovršiti svojim konjima i volovima te poslije prevesti u skladište koje im odredi zakupnik.³⁵ Zbog neizdrživog stanja neke katoličke obitelji su se čak počele seliti u prekosavske krajeve. Znalo se nerijetko događati da su za vrijeme prikupljanja poreza pojedine obitelji selile u sela preko Save a onda se opet vraćale nakon njihova odlaska.³⁶ U to vrijeme bilo je krajnje po život opasno ukazivati na nepravilnosti i zloupotrebe zakupaca poreza i predstavnika vlasti. U takvom jednom slučaju, valjda prilikom ukazivanja na nepravilnosti ili odbijanju plaćanja nameta, neki subaša je u Donjoj Mahaloj u ljeto 1849. godine na licu mjesta ubio dva čovjeka, to je u novinskom članku iz 1849. godine prenio i fra Martin.³⁷

Osim toga, u to vrijeme izbija i Krimski rat (1853.–1856.) u koji je uključeno i Tursko Carstvo pa su od raje dodatno oduzimani konji za vojsku, povećavaju se razna davanja u žitu i slični nameti. Svi ti čimbenici dodatno su pogoršavali ionako teško stanje u agraru. Postojeće stanje seljaka je bilo doista neizdrživo pa se moralo reagirati na bilo koji način. Kršćani su se u proljeće 1857. godine organizirali i pobunili protiv nepravednih nameta i trećine koji su još nepravednije kupili begovi, age ili zakupci. Podnosili su tužbe veziru i mudirima ali i Visokoj Porti i budući nisu dobili nikakva odgovora od svibnja mjeseca, prestali su plaćati trećinu.³⁸ Tadašnji bosanski valija (vezir) Rešid Mehmed-paša, budući se provincijal i biskup nisu mogli odazvati njegovu pozivu, pozvao je tadašnjeg gvardijana sutješkog samostana fra Martina i preporučio mu neka umiri katolike u Tuzli i drugim kotarevima zborničkog sandžaka inače će poduzeti oštre mjere. Nedić se na takvu prijetnju požalio tadašnjem austrijskom generalnom konzulu. On ga je umirivao rekavši kako bosanski valija neće poduzimati nikakve mjere ukoliko katolici ostanu mirni i pokorni kao i dosad i ako se ne pvedu u pobuni za pravoslavcima. Kaže dalje kako se to može spriječiti jedino uz pomoć svećenstva.³⁹ U svrhu smirivanja stanja među katolicima tadašnji biskup Marijan Šunjić u listopadu 1857. godine šalje u Posavinu fra Martina i fra Filipa Poljakovića. Njihovu misiju pratio je austrijski konzul u Tuzli, koji je promatrao ispunjavaju li franjevci valijine naloge. Fra Martin i fra Filip su prema biskupovu nalogu prvo pristigli u Tuzlu, gdje su podijelili ostalim franjevcima biskupovo pismo koje su imali razglasiti katoličkom puku. Fra Martin je zatim krenuo u Brčko i Zovik a odatle dalje po cijeloj Posavini. Osnovna namjera njegove putovanja a prema biskupovu nalogu bila je umirivanje i nagovaranje puka na plaćanje poreza, odnosno trećine.⁴⁰ Međutim, u ispitivanjima seljaka fra Martin je svugdje dobivao isti odgovor: kako oni neće plaćati trećinu i vojnicu jer da su

³⁵ B. GAVRANOVIĆ, *Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. godine*, str. 92.–93.

³⁶ Galib ŠLJIVO, »Iseljavanje bosanskog stanovništva u prekosavske krajeve u prvoj polovini 1860. godine«, *Istorijski zbornik*, br. 10, 1989., str. 23.

³⁷ *Narodne Novine*, br. 226, 28. prosinca 1849. To je fra Martin opisao na sljedeći način: »Nego ako gdje raja rekne subaši: ja nemogu tvog žita, kud ti hoćeš prenositi, beglučenje je ukinuto, il ako rekne raja: ja nemogu novacah stvoriti, nosi što ti dolazi, žito, kupus itd., al ti subaša psuje i napreko da grebe kërst, cërkvu, kralja, Moskova, raca, pa i bana, te uz mav cieplju raju po glavi, a raja preko glave, pa do koi dan i u cernu zemljicu, i tako se samo oslobodi zuluma turskog. Tako je lietos subaša na miestu ubio dva čovieka u selu Dolnja-Mahala.«

³⁸ R. DRLJIĆ, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić*, Sarajevo, 1940., str. 28.

³⁹ V. POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi*, str. 185.

⁴⁰ R. ŠPIONJAK, *Život i djelovanje Posavskih franjevaca*, str. 103.

taj zulum nametnuli bosanski veziri, begovi i ostali a ne Porta i kako više nemaju namjeru plaćati trećinu makar i po cijenu života.⁴¹

Njegovim poslanjem nije osobito bio zadovoljan austrijski generalni konzul von Rössle a izgleda ni biskup Šunjić. Konzul Rössler smatra kako fra Martin nije dovoljno učinio u svom poslanju, dapače da se »prislonio željama naroda«⁴². Tu se naprosto nije moglo znatno utjecati na puk jer je on bio odlučan u svojim zahtjevima. Fra Martin je vrlo dobro poznao trenutno stanje i osobno je tako često upozoravao strane konzule i opću javnost na teške i nepodnošljive namete i poreze koje je seljak kmet morao plaćati. On je sustavno upozoravao na nepravdu koja se njima činila te unatoč pritiscima bosanskog valije, austrijskog konzula pa i biskupa, čini se nije ni sam previše inzistirao na svom poslanju kod pridobivanja katoličke raje na plaćanje trećine.

Kada se istrošila sva diplomatska aktivnost a stanje seljaka se nije ništa poboljšalo, puk se otvoreno suprotstavio plaćanju trećine i 1857. godine oružano pobunio. Pobuna je prvo otpočela u Hercegovini i Krajini a zatim se proširila i u Posavinu. Tijekom listopada 1857. godine svi seljaci kmetovi (pravoslavni, katolici ali i većim dijelom i muslimani) prvo u brčanskom a zatim iz ostalih posavskih kaza, tj. kotareva: Gradačac, Gračanica, Tuzla, Zvornik i Bijeljina odbili su davati trećinu a to je značilo otvoreni oblik pobune.⁴³ U selima toliške župe i okolici oružana pobuna će izbiti tek godinu poslije. Posavska, Oraška ili Protina buna izbila je u listopadu 1858. godine bila je odraz krajnje očajnog stanja seljaka kmeta. Isto onako kako su to seljaci rekli fra Martinu u listopadu 1857. godine, tako su 1858. godine kazali i tadašnjem župniku u Tolisi fra Stjepanu Mikiću, koji je prenio njihove riječi gradačačkom mudiru (upravitelju), njima je »svejedno hoće li umrijeti od gladi ako plati trećinu ili od sablje ako je ne plati« ili kako su to izjavili fra Martinu »da tretine i vojnice neće plaćati, jer da su to sve nametnuli zulumom veziri, begovi i ostali, a ne Porta. Rađe će izgubiti glavu nego, nego da više plaćaju tretinu«⁴⁴.

U siječnju mjesecu 1858. godine fra Martin je sastavio tzv. molbenicu naslova »Opisanje Teretah koje krstjani u Bosni od padnutja Bosne pa do ovoga vrimenta podnosili su i podnose« i poslao je kako on kaže »gospodi Konzulim Velikih sila« odnosno (kako je naveo u pismu Torkvat-Brliću) ruskom i francuskom konzulu i pritom im naglasio neka ne odaju njegovo ime. Ti konzuli su ipak to prosljedili i drugoj dvojici konzula, engleskom i austrijskom, koji su zatim protestirali fra Martinu zato jer istodobno i njima nije poslao molbenicu. Međutim, fra Martin je poslije svojim diplomatskim umijećem izgladio situaciju. U svakom slučaju, od svih konzula je zatražio kako je krajnje vrijeme da se velike sile konkretno zauzmu za kršćansku raju jer je za njih stanje u Bosni postalo nesnošljivo. U tom dopisu fra Martin je vrlo opširno u dvadeset osam točaka opisao stanje raje i namete koji su postojali u Bosni od njena pada pod Turke pa sve do 1858. godine.⁴⁵ Sasvim je

⁴¹ R. DRLJIĆ, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić*, str. 28.

⁴² R. DRLJIĆ, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić*, str. 29 i 154. (prilog br. IV)

⁴³ V. POPOVIĆ, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi*, str. 186.

⁴⁴ R. ŠPIONJAK, *Život i djelovanje Posavskih franjevacu*, str. 103; R. DRLJIĆ, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić*, str. 28–29.

⁴⁵ AFST, *Rukopisna ostavština fra Martina Nedića*; R. DRLJIĆ, *Izveštaj fra Martina Nedića ...*, str. 228–230. Nažalost kako navodi R. Drljić od ovoga spisa su ostale samo četiri točke (25., 26., 27. i 28.) dok ostali materijal nije sačuvan.

jasno kako se ovime vrlo opširno i argumentirano nastojalo upozoriti europske konzule i javnost na vrlo teško stanje kršćanske raje u Bosni. Zapravo je taj dopis značio upozorenje europskoj diplomaciji da napravi konkretan pritisak na osmanske vlasti k rješavanju postojećeg stanja uzrokovanog trećinom te raznim porezima i davanjima.

Diplomatska nastojanja nisu urodila plodom, a nezadovoljstvo i nemiri su bili sve očitiji. Zbog nemira koji su već izbijali u nekim dijelovima Posavine biskup M. Šunjić je angažirao fra Martina, kao domaćeg čovjeka tolišanina, kako bi umirio seljake toliškog kraja i privolio ih na davanje poreznih obveza, osobito trećine. I fra Stjepanu je također naložio neka ide po selima i objasni puku kako se moraju pokoriti državnim zakonima, odnosno plaćanju trećine. Fra Martin i fra Stjepan unatoč svojem velikom autoritetu koji su uživali među pukom, nisu ih mogli privoliti na davanje trećine i nekih poreza.⁴⁶ Premda su i oni sami znali kakvo je stvarno stanje, zasigurno nisu pretjerano inzistirali na realiziranju svog poslanja u vezi nagovaranja naroda na davanja trećine.

Ustanak je bio neizbježan a u potpunosti su ga podržavali gotovo svi mještani sela toliške župe. Već kod same mobilizacije pravoslavni puk je pobunu dovodio u izravnu vezu s nacionalnim elementom koji su pritom pjesmom pronosili ideje »novog srbskog carstva«. Na to su navodno negodovali katolici Hrvati u Posavini u dijelu šireg područja toliške župe, govoreći kako oni ne ističu svoju narodnost i opomenuli pravoslavne Srbe da se nemaju namjeru boriti ni za kakvo novo srpsko carstvo, nego za skidanje teških zuluma i da je to glavna svrha njihova pokreta. Pravoslavni su ustuknuli pred tom opaskom i pripreme za pobunu su išle dalje svojim tijekom pri čemu navodno više nisu tako isticali svoj nacionalni osjećaj.⁴⁷

Buna se odigrala u vrlo kratkom vremenu i bez znatnog učinka i otpora ustanika. U ostavištini fra Martina nalazi se spis koji opisuje tijek Posavske bune, gdje on kaže kako su se nakon kraćeg oružanog sukoba 8. listopada 1858. godine kod Turića (šuma Lipik) ustanici razbježali glavom bez obzira a i oni koji su bili u pozadini razbježali se svako svojim kućama. Jedan od vođa bune prota (pop) Stevo Avramović također se dao u hitri bijeg do svoje kuće u Orašju, pokupio sve novca što je imao i preplivao s konjem Savu te kasnije otišao u Srbiju. Nažalost, nakon neuspjele bune, slijedila je odmazda nad pukom toga kraja. U taj dio Bosne su pohrlili i oni Turci iz obližnjih krajeva Posavine te započeli haranje, paljenje, zapljenu stoke, pokušva i sveg što im je došlo pod ruku. Ipak tu se našao neki Miri-alaj časnik redovne turske vojske te rasporedio vojsku po selima i spriječio daljnju pljačku a zatim je naredio i da se seljacima vrati opljačkana stoka.⁴⁸

Posavska ili Oraška buna je bila samoorganizirajuća i stihijska bez konkretne vanjske logističke ili diplomatske potpore, osim Srbije, i prema tome nije mogla imati drugo ishodište nego potpuni poraz. Tako je ta pobuna završila bez značajnih žrtava uz tek nekoliko poginulih i ranjenih. Ipak ostaje činjenica da su se katolici selâ toliške župe i tog dijela

⁴⁶ R. DRLJIĆ, *Prvi Ilir Bosne fra Martin Nedić*, str. 28–29.

⁴⁷ J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 2, str. 276–277.

⁴⁸ AFST, *Rukopisna ostaviština fra Martina Nedića*; Narodna pjesma o pokretu raje bosanske godine 1858. i o poslanicima njihovih u Carigrad sljedejuće godine 1859. u proletje, od R ... ra (pseudonim Radomir kojim se potpisivao fra Blaž Dominković); »Posavski ustanak 1857. i 1858.«, *Kalendar Prosveta*, br. 6, Sarajevo, 1931., str. 174–175; S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 341–344.

Bosanske Posavine prvi put tijekom osmanske uprave u Bosni oružano pobunili. U tom kontekstu ta buna ima važno povijesno značenje za puk toga kraja. Iako ona nije uspjela ostvariti svoj cilj, naknadno je postignut značajan rezultat u poboljšanju općega agrarnog stanja. Nakon polugodišnjeg zasjedanja miješane muslimansko-kršćanske delegacije u Carigradu 1859. godine, konačno je utvrđen kompromis na temelju kojeg je izglasana tzv. *Saferska naredba*. Njom je utvrđen odnos između čitluk-sahibija i čitluka, odnosno muslimanskih posjednika/veleposjednika i kmetova. Tim aktom su tek djelomično uređeni agrarni odnosi u Bosni. I dalje je ostala trećina ali je ukinuto davanje trećine pod zakup iz čega su se stvarale najveće zloporabe, a seljak je, što se tiče njegovih posjeda, od tada ipak na sudu trebao biti pravno zaštićen.

Međutim, ni nakon toga položaj raje se nije znatno poboljšao pa je među ostalima i fra Martin Nedić nezadovoljan tim rješenjem nastavio dalje ukazivati na teškoće seljaka i samovolju turskih aga i begova. Ipak, nakon 1859. godine seljaci kmetovi su se mogli otkupiti, odnosno kupiti zemlju koju su obrađivali. Tako su izgleda mještani Tolise, Donje Mahale i Ugljare otkupili državno zemljište 1861. godine ili 1863./64. godine i postali njegovi vlasnici.⁴⁹ Od tada su postali slobodni seljaci koji su samo plaćali desetinu i neke određene poreze, a trećinu samo ukoliko su i dalje obrađivali posjednikovu/veleposjednikovu zemlju, kao što su to morali plaćati mještani sela Matići.⁵⁰ Tako se na neki način situacija u zemljišnim odnosima i agraru, barem za neka sela toliškog kraja, poboljšala. Fra Martin je, nakon premještaja fra Stjepana, koji je uklonjen s mjesta toliškog župnika zbog sudjelovanja u Oraškoj buni 1858. godine, postavljen za toliškog župnika te ubrzo nastavio posao koji je fra Stjepan započeo oko gradnje velebne crkve u Tolisi.

Zaključak

Iz svega dosad rečeno uočavamo kako je fra Martin imao važnu ulogu kao štitićenik i posrednik u zastupanju katoličke raje, koju je stalnim posredovanjem i raznim dopi-

⁴⁹ S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 348, navodi sljedeće: »Nu kad je država uvidila da slabu korist ima radi pronevjerjenja svojih većila(?), odlučila jih prodati da se samo seljani otkupe; što i bijaše učinjeno – (Tolisa, Donja Mahala i Ugljara otkupili se 1861. godine)«; Na drugom mjestu: G. ŠLJIVO, »Naseljavanja muslimanskih prognanika (muhađžira) iz Kneževine Srbije u Zvornički kajmakamluk 1863. godine«, *Prilozi, Institut za istoriju u Sarajevu*, br. 30, Sarajevo, 2001., str. 96, vezano uz ishodovanje dozvole za gradnju crkve i razgovoru koji je fra Martin imao s bosanskim vezirskom Osman pašom, poslao je u svibnju 1863. austrijskom konzulu dopis u kojemu je između ostalog navedeno sljedeće »Tom prigodom kaza Vezir i ovo: imam naredbu od Visoke Porte, da ponudim carske kmete, neka ako hoće odkupe zemlje, koje obrađuju.«; Na trećem mjestu, R. DRLJIĆ, *Prvi Ilir Bosne Martin Nedić*, str. 32, navodi »U pismu od 18-VIII. 1864. javlja Omčikus (op. aut. austrijski konzul) Nediću da je došao neki carski memorandum, da izvrši otkup kmetova u Posavini. Uslovi su da mogu otplaćivati zemlju u ratama kroz tri godine. Moli Nedić, da poradi što više u narodu na tome, kako bi se što više kmetova otkupilo.« Moguće je dakle da je izvor kojim se koristio S. Mijić pogrešno datirao godinu otkupa 1861. (ili je došlo do pogreške u prijepisu u tekstu) jer se u drugom izvoru navodi kako vezir nudi zemlju na otkup 1863., a u trećem izvoru 1864. se govori fra Martinu da poradi u narodu na tome kako bi ih što više otkupilo zemlju koju obrađuju. Također, moguće je i to da je vezir prema naredbi Visoke Porte ponovno 1863. seljacima ovoga kraja ponudio zemlju na otkup i da se proces otkupa prenio i iduće 1864. godine.

⁵⁰ S. MIJIĆ, *Vremeplov Bosanske Posavine*, str. 348. Zemlja koju su obrađivali Matićani ustupljena su nekom trgovcu pravoslavcu Mihajlu Tasovcu (vjerojatno podrijetlom Cincaru) iz Slavonskog Broda kao zamjena za jednu »njivicu« koja mu je bila oduzeta za potrebe naseljavanja prognanih muslimana iz Srbije (Šabca).

sima pokušao preko konzula velikih europski sila zaštititi od raznih samovoljnih postupaka muslimanskih posjednika i veleposjednika u Bosni. Rastislav Drljić je za fra Martina na jednom mjestu rekao: »Ono što je Martić bio za raju u srednjoj Bosni u Sarajevu, to je Nedić bio Bosanskoj Posavini«, ali možemo reći ne samo za Bosansku Posavinu nego za cjelokupan katolički puk u Bosni. Fra Martin se ponajviše dopisivao s spomenutim Andrijom Torkvat Brlićem iz Slavenskog Broda, kojemu je slao razne dopise, osobito one o vrlo teškom stanju katolika. Andrija Torkvat je poslije te članke prosljeđivao uglavnom u neke od hrvatskih ali i srpskih novina. Fra Martinovi članci često su bili jedini glas seljaka kmetova koji se mogao čuti izvan granica Bosne. Zato možemo reći kako je on za vrijeme teških godina u razdoblju od nametanja trećine 1848. godine pa do 1859./60. godine kada su begovi, age i zakupnici vršili nesmiljenu zlorabu svojih ovlasti i provodili teške zulumе, bio pravi i istinski odvjetnik, zastupnik i štitićenik potlaćenoga katoličkog puka, posebno ono u Bosanskoj Posavini, odnosno kraju toliške župe. U takvoj vrlo osjetljivoj političkoj situaciji teško se moglo učiniti nešto više za dobrobit katoličkog seljaštva, osobito od strane jednog franjevca. Vidljivo je iz fra Martinova djelovanja kako je nastojao učiniti onoliko koliko je bilo u njegovoj moći, ne potežući nikada ona krajnja sredstva, kako su to činili neki pravoslavni svećenici koji su se nemali broj puta stavljali na čelo ustanka ili otpora pravoslavnog seljaštva prema muslimanskim posjednicima/veleposjednicima i osmanskoj upravi u Bosni. Fra Martin je uvijek birao radije svu diplomatsku aktivnost kako bi iznašao dolično rješenje, ali takve diplomatske mjere uglavnom su dugo trajale, dok je seljaštvo obespravljeno i pritisnuto raznim nepodnošljivim nametima i porezima tražilo brža rješenja njihova teškog stanja. U takvoj su situaciji nastajale otvorene pobune protiv osmanskih vlasti u Bosni. Iako to nisu bile dobro organizirane već više stihijski vođene pobune koje su u načelu vrlo brzo ugušene (poput ove Posavske ili Oraške bune), ipak su ostvarile svoj učinak te pod pritiskom stranih konzularnih predstavništava u Bosni koliko-toliko poboljšale situaciju u agraru i općenito situaciju u zemljišno-vlasničkim odnosima koji su utvrđeni *Ramazanskim zakonom* (Zemljišni zakon) iz 1858. godine i *Saferskom naredbom* (Zakon o čiftlucima u Bosni) iz 1859. godine.

*Summary**ROLE OF FRA MARTIN NEDIĆ REGARDING INTRODUCTION OF THE TAXING THIRD OF 1848 IN THE UPRISING OF POSAVINA (ORAŠJE) IN 1857/1858*

Fra Martin Nedić had a prominent role in Bosnia during the turbulent times of the mid-nineteenth century, when the Ottoman Empire was going through a particularly harsh economic and political period. Namely, the Empire initiated some agrarian reforms that were rejected by the local Bosnian Muslim land holders and landowners, who did not want any reform. At the same time, the gravest burdens of such inadequate agrarian system were paid by peasantry. Due to such harsh situation that was accompanied with unfair taxing system, Christian peasantry (Catholic and Orthodox equally) together with some Muslim peasants started to resist. After, so called, the Diet of Travnik in 1848, that introduced the taxing third in all the regions of Bosnia, the situation became even worse. During the period between 1856 and 1858 the situation became specially tensed since the peasantry rebellions against unfair taxes were at their peak. Thus in 1858 peasants from the region of Posavina (Sava river basin) also organized uprising that became known as the Uprising of Posavina or the Uprising of Orašje. Author of this article analyses questions related to the agrarian and taxing policies that caused peasants' revolt. The stress is given to the roll of the fra Martin Nedić, who was protagonist of these events, and who with his diplomatic and rhetorical skills tried to reduce such hard circumstances that oppressed Catholics.

KEY WORDS: *Fra Martin Nedić, taxes, taxing third, year 1848, years 1857/1858, Bosnian Posavina.*